

Geopolitikens irrvägar¹

Kjelléns eftermäle i världen

Thomas Lundén

The stray ways of geopolitics. Rudolf Kjellén's posthumous world-wide reputation.

The text is an overview and analysis of how Kjellén's concept of geopolitics has been interpreted and valued. After his death in 1922, Kjellén's repute grew in Germany through the translations of his *The State as a form of life* and the last version of *The Great Powers* with Karl Haushofer's revisions using Kjellén's name. With the Nazi take-over Kjellén's legacy waned but was kept alive by geographers in Estonia, Denmark and Switzerland.

After World War II, two scholars, Grabowsky and Kristof, both in 1960, published reviews of Kjellén's work, explaining his world view and freeing him from allegations of being a proto-Nazi. In Scandinavia and Finland his ideas were only occasionally mentioned.

With the resurgence of geopolitics, Kjellén has been cited and evaluated in diverse ways. In Russia, Central Europe and Latin America Kjellén has for better or for worse been mentioned as giving the state a wider role beyond its constitution, including that of performing geopolitics. In the English-speaking world Kjellén has, with some remarkable exceptions, only been given a short reference as the creator of the concept of geopolitics, often misinterpreted as something fundamentally aggressive, territorial states fighting for power.

Inledning

För drygt 50 år sedan disputerade jag på en avhandling om kontakter över den öppna norsk-svenska gränsen, med inriktning på dess slingrande linje från Svinesund till norra Värmland (Lundén 1973). Flera år senare upptäckte jag i

¹ Varmt tack till Mark Bassin, Péter Balogh, Ragnar Björk, Mart Kuldkepp, Helmut Müssener och Olof Petersson samt Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek i Flemingsberg för kommentarer och hjälp.

en brittisk lärobok i geografi (Haggett 1972) en översikt av världens viktigaste geografer två svenskar, Torsten Hägerstrand och "the political geographer Rudolf Kjellén". Det kan tyckas egendomligt att jag i en omfattande litteraturdiskussion inte tar fram Kjelléns geopolitiska förstlingsverk i tidskriften *Ymer* 1899, där han ägnar en ingående diskussion åt Norges territoriella inbuktning Enningdalen mellan Bohuslän och Dalsland, centralt i mitt gränsområde. Min forskning gällde inte gränsen i sig, men det är nog symptomatiskt för 1970-talets samhällsvetenskap att historiska aspekter och inte minst allt som lutade åt "geopolitik" var ointressant eller rentav oberörbart.²

Denna text handlar om hur Kjelléns tolkning av begreppet geopolitik och hans diskurs om stormakterna har behandlats.

Kjelléns böcker på tyska, deras mottagning och appropriering

Kjelléns verk bedömdes relativt intensivt i det tyskspråkiga Europa. De två böcker som oftast utgör källor till den tyska diskursen om Kjellén efter hans död är *Der Staat als Lebensform* som utkom redan 1917 i en översättning av Margarethe Langfeldt, och 1924 av Julius Sandmeier, medan det huvudsakliga översättningsarbetet av *Stormakterna och världskrisen* (*Die Großmächte und die Weltkrise* 1921) utfördes av Walter Berendsohn. Verken hyllades av historiker och geografer som försvarade just anknytningen till territoriets innehåll, geo i geopolitiken. Enligt Geoffrey Parker använde de tyska geograferna Kjellén som ett "neutralt" vittne (Parker 1998: 169). Statsvetare och rättsvetare kritiserade verken hårt, kanske framför allt för Kjelléns "biologiska" metaforer och hans betoning av marken, *der Boden*.

En regelrätt sågning av Kjellén utfördes 1925 av den kände österrikiske rätts-teoretikern Hans Kelsen i hans *Allgemeine Staatslehre*. Efter att ha omnämnt *Der Staat als Lebensform*, 4. Aufl., 1924, som "ett av de mest framgångsrika verken på statslärans område", ger Kelsen några exempel på "sociologen" Kjelléns "biologiska" synsätt. Kelsen avslutar bedömningen med:

Denna organiska statsteori, så mycket som det betecknats som en statslärans nyfödelse som en i andemeningen äkta "vetenskaplig" biologi, ställer sig enbart adekvat som ett av imperialism, nationalism, antidemokratism sammansatt politiskt program.³

2 För en beskrivning och analys av Kjelléns gränsartikel, se Alvstam & Lundén 2021.

3 "Nimmt man alles in allem, so stellt sich diese organische Staatstheorie, so sehr sie sich als Neugeburt der Staatslehre aus dem Geiste echt „wissenschaftlicher“ Biologie gebärdet /betecknat/ doch nur als das satzsam benannte, aus Imperialismus, Nationalismus, Antidemokratismus zusammengesetzte politische Programm dar."

Men som Thermænius 1937 påpekar begår Kelsen ett ganska oförlåtligt misstag:

H. Kelsens mycket beaktansvärda kritik av organismteorien sådan den kommer till uttryck hos Kjellén befinnes vid närmare betraktande skjuta ej så litet över målet, bl. a. genom i och för sig någorlunda förklarliga och möjligen förlåtliga missförstånd av Kjelléns text. (Kelsen 1925: 377–80; Thermænius 1937: 297f, not 2)

Kelsen fattar Kjelléns återgivande av Tegnér's berömda ord om svenskarnas plikt "att inom Sveriges gräns erövra Finland åter", uttalade som exempel på vad Kjellén kallar konvalescensens lag, dvs. "en instinktiv känsla av behovet att taga igen det utåt förlorade genom intensiv inre utveckling" (Kjellén, *Staten som livsform* sid. 50, i den av Kelsen citerade tyska översättningen sid. 57), åtföljt av andra alldeles icke "imperialistiska" exempel, såsom ett på fullt allvar framställt krav att verkligen återerövra Finland!" (Thermænius 1937: 297–98, not 2; Kelsen 1925: 378f).

En möjlig förklaring till skillnaden i bedömning mellan geografer och statsvetare ger den tyske exilsociologen Werner J. Cahnman i en analys 1942 av geopolitik, med referens till Kjelléns *Der Staat als Lebensform*, 1917:

Geopolitical writers as exponents of a Gestalt-sociology, ... take into account physical geography, population, and government in general, it was only in this way, they would say, that an all-inclusive and hence realistic political science could emerge, which was to comprise all the social sciences upon a geographical foundation and in their political aspect. (Cahnman 1942: 147)

Lite paradoxalt får statsvetaren Kjellén, som gör anspråk på geopolitiken för sin disciplin, beröm av geograferna för sin essäistiska vidsyn i en syntes ("gestalt"), medan hans ämnesbröder enbart analytiskt söker statens juridiska väsen.

1930 kom en bok utgiven i Leipzig och Berlin med titeln *Die Grossmächte vor und nach dem Weltkrieg. Dreiundzwanzigste Auflage der Grossmächte Rudolf Kjelléns*. Förebilden är Rudolf Kjellén: *Die Großmächte und die Weltkrise*, 1921. På omslaget finns två namn; Kjellén-Haushofer, och utgivare är Dr. Karl Haushofer. Boken är indelad i sektioner som i stort följer Kjelléns sista bok. Boken har en inledning skriven av Haushofer i München 1930, med bland annat följande:

... har förnyats i den föreliggande versionen av en tysk forskargrupp för den 1922 avlidne store svenske lärde. Så mycket som av Kjelléns verk kunde bibehållas, har övertagits oförändrat. Men högre än hans ordalydelse är för hans efterföljare hans ande. Därför måste mycket utformas annorlunda, så att Kjelléns

världsbild kunde framställas efter hans ande, och det vidareutvecklade kunde visas efter hans grundmurar. Det väsentliga var emellertid därvid att låta erkänna riktigheten i så många av Kjelléns prognoser...⁴

Huvuddelen av boken följer Kjelléns text, men med ett antal viktiga avvikelser (se min översikt i Lundén 2021: 251–256). Det finns ingen antydning om att Kjellén skulle ha låtit Haushofer redigera, skriva om eller utvidga *Die Großmächte*. De hade haft brevkontakt åtminstone under 1917 (Stokes 1986: 141, not 6; Spang 2013: 151, not 314). I sin intervju med *Svenska Dagbladet* den 4 november 1935 refererar Haushofer till Kjellén som sin "vördade lärare" samt skriver att han förbereder "ett utgivande av 25:e upplagan av hans [dvs. Kjelléns!] 'Stormakterna'" (Edström et al. 2014: 52).

Tyska och tyskspråkiga reaktioner under andra världskriget

I Nazityskland försvinner Kjellén tidigt som referens och efterhand distanserade regimen sig även från Haushofer far och son. Redan 1946 påpekar USA-geografen Eric Fischer med citat från Haushofer den tyska geopolitikens periferisering under kriget (Fischer 1946: 92–93), men den till USA exilerade tyske juristen Andreas Dorpalen (1911–1982) publicerade 1942 en negativ och gravt övervärderande bok om Haushofer, där Kjellén behandlas på flera sidor. Dorpalen refererar till 1924 års version av *Det Staat als Lebensform* och citerar bland annat på engelska Kjelléns olika varianter av statsinriktning utöver geo-politik, där statens område kan utforskas empiriskt "as a household..., as a people in its national and racial characteristics [min kursivering], as a social community" medan Kjellén i originalet 1916 skriver "som rike, som hushåll, som folk, som samhälle" (Dorpalen 1942: 41; Kjellén 1916: 36). Sandmeiers översättning betecknas som "neue berechtigte Übertragung" och är utgiven på Kurt Vowinkel Verlag, nystartat med inriktning mot radikalkonservativa alster. I den ursprungliga översättningen 1917 av Margarethe Langfeldt står "als Reich, als Reichshaushalt, als Volk, als Volksgesellschaft" (Kjellén 1917: 42). Dorpalen skriver vidare om Ratzels organiska teori:

Ratzel found it useful in order to explain Germany's demands for territorial expansion. Kjellén used it in addition in order to

4 "sind von einem deutschen Forscherkreis für den 1922 verstorbenen großen schwedischen Gelehrten in der vorliegenden Fassung erneuert worden. Soviel irgend von Kjelléns werk erhalten bleiben konnte, ist unverändert übernommen. Aber höher, als der Buchstabe stand seinen Nachfolgern sein Geist. So mußte vieles anders gefaßt werden, damit Kjelléns Weltbild seinem Geiste nach dargestellt und das Weiterentwickelte auf seinen Grundmauern gezeigt werden konnte. Das Wesentliche aber war, dabei die Richtigkeit so vieler Prognosen von Kjellén deutlich erkennen zu lassen."

endorse his anti-liberal views with doctrine which regarded the state not as a creation to further the welfare of its citizens, but as a purpose in itself. Kjellén's concept of the state thus reveals itself as a direct forerunner of the Nazi state theory, and there can be no doubt that it did exercise a strong influence on German political thought. At the same time, it provided an important source for the "theory" of Geopolitik. (Dorpalen 1942: 54)

Dorpalen uppfattar Kjelléns utvidgning av Ratzels idéer till en generell "teori" (citat av Dorpalen) om den aktiva staten och av Haushofers omformning av denna vidare aspekt till "Geopolitik". Men genom att ta Kjelléns anti-liberala syn för att pådyvla honom ett ointresse för medborgarnas välfärd missförstår han totalt Kjellén, och genom att ta fasta på den rasistiska nyöversättningen av *Staten som livsform* missar Dorpalen varför Kjellén aldrig användes av nazisterna.

I en schweizisk tidskrift *Der Schweizer Geograph*, 1943, skriver generalen och topografen Hans Frey en artikel med den utmanande titeln *Geographie, Krieg, Geopolitik* där han nämner Kjellén och citerar ur hans *Der Staat als Lebensform* (1917: 117), i Kjelléns original:

Nationerna äro så skapade, att de icke kunna mäta andra med samma mått som sig själfva. Hvarför icke? Därför att när det gäller dem själfva, kommer intresset med i spelet; och därmed blir saken en annan för dem!' Hvad vi under kriget fått erfara i samma riktning, öfvergår all föreställning och frestar understundom att uppgifva allt hopp om nationernas sannings- och rätt-skänsla. (Kjellén 1916: 96)

Frey kommenterar: "Det var han som hade mycket stor del i att skapa begreppet geopolitik. Det som han har sagt kommer man att ursäktande att sätta i sammanhang med diskussionen om begreppet statsräson" (Frey 1943: 6).

1944, kort före sin död, fångslad och skjuten av SS, publicerade Karl Haushofers son Albrecht en bok, *Allgemeine politische Geographie und Geopolitik*, som snabbt drogs in och förstördes, men boken kunde tryckas 1951. Albrecht Haushofer jämför Ratzel och Kjellén, påpekar svagheter i svenskens definition av geopolitik samt att hans organistiska statssyn har skapat förvirring. Viktig är hans iakttagelse att Kjellén enbart ser en politisk aktör, staten (A. Haushofer [1944] 1951: 17f). Men helt rätt har han inte: Den ratzelska idén om staten som en organism gör att Kjellén underskattar territorialstatens inre politiska liv, maktens hierarkiska uppbyggnad, något som Kjellén som politiker i två olika riksdagskammare rimligtvis var medveten om, men som han uppenbarligen ser som underordnad staten:

Det är ju också regementet, som delegerat självstyrelsen åt kommunerna – olik klasserna som förvärvat sin i spontan utveckling utanför lagen –; regementet behåller alltså kontrollen; regementet kan slutligen också ha betrott de kommunala organen med viktiga Statsuppgifter, såsom i Sverige eller Frankrike vid representationens (övre kammarens) bildande. (Kjellén 1918–19 II: 165)

När det gäller företeelser *mellan* statsterritorier kan Kjellén tala om högre ringar av mellanstatligt eller inomunionellt samarbete, exempelvis ett statsförbund med Tyskland som ledare, dock med ett österrikiskt multietniskt ansikte (Kjellén 1915a: 171; 1916b: 109, Tunander 2014: 217; 2021: 223).

Kjelléns eftermäle i närområdet

Efter Kjelléns död återtog Skytteanum under Axel Brusewitz en traditionell statsvetenskaplig diskurs, och geopolitiken och stormaktsanalysen försvann från svensk samhällsvetenskap för många decennier framåt (B. Lewin 2013). Typiskt nog var det i de mindre grannländerna som Kjelléns i grunden stormaktskritiska synpunkter fann en viss grogrund. 1927 publicerade den finländske geografen, sociologen och diplomaten Ragnar Numelin boken *Politisk geografi*, en kort översikt av hela ämnesfältet. Om Kjellén skriver Numelin att hans organismsyn på staten borde ha ersatts med begreppet organisation, men han anser att ”Kjelléns statsvetenskapliga forskningar med sin geografiska accent är en av de ratzelska tankarnas mest idérika och saftiga frukter” (Numelin 1927: 19).

1937 publicerar statsvetaren Edvard Thernænius en artikel i *Statsvetenskaplig tidskrift*: ”Geopolitik och politisk geografi”. Det är en grundlig översikt över ämnet och dess förgreningar. Kjelléns produktion tas för given, och försvaras kritiskt men diskuteras i samband med andra författares beröringspunkter. Men Thernænius framhåller, med stöd bland annat av Numelin och Kelsen att ”Kjellén (liksom hans föregångare bland organismteoriens anhängare) helt enkelt ’förväxlar...organism och organisation’” (Thernænius 1937: 298; Kelsen 1925: 378f).

I en artikel på engelska 1938 påpekar Thernænius att medan Kjellén såg geopolitik som en av fem aspekter av statsmakt sammanfattade Haushoferskolan alla inom begreppet geopolitik och hävdar att ”Kjellén himself acknowledged this ’German’ use of the term – by complaining of its being misused” (Thernænius 1938: 166, Kristof 1960: 25, not 23). Slutligen diskuterar han varför den geopolitiska diskursen i Sverige mer eller mindre dog med Kjellén. Skälen är onekligen geopolitiska. Eftersom Sverige inte har några geopolitiska aspirationer är frågan irrelevant hemma (Thernænius 1938).

Detta bekräftas även av Kjellén som tog avstånd från någon svensk irredentism (Kjellén 1915: 196–197; Lundén 2021: 265). Men Thermænius skriver i den svenska artikeln att:

Huruvida det tillkommer den politiska eller geografiska disciplinens målsmän att vetenskapligt utbygga denna geopolitik, därom kan man diskutera. Önskligt vore (och det må vara tillåtet att här utsäga det) att svensk forskning icke gjorde sig urarva på detta område, vars banbrytare var en svensk man. Och om detta skäl icke må anses tillräckligt bärande kan man tillfoga ännu ett. För en strängt vetenskaplig behandling av ett forskningsobjekt, vars egen natur innebär ovanligt stora frestelser till motsatsen, torde den i mer än en mening neutrala svenska miljön vara särskilt ägnad – och måhända rentav förpliktande. (Thermænius 1937: 294)

Tjugo år efter Kjelléns död återkommer Thermænius med en understreckare i *Svenska Dagbladet*, där han skisserar Kjelléns vetenskapliga livsverk, som lämnats för fäfat. Geopolitikens skapare var en ensam man som råkade sätta sig mellan två stolar, den akademiska och den politiska. Hans livsverk sammanfattades i en stor artikel i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1918–19, "Undersökningar till politikens system". Men han fick inga efterföljare, och statsvetenskapen utvecklades i en annan och framgångsrik riktning, som en "*political science* med tonvikten uteslutande på statslivet i inskränkt mening, en statsförfattningskunskap". I brist på statsvetenskaplig geopolitik undersöker Thermænius ämnets andra hälft, geografin som är representerad i skolan, men konstaterar att någon politisk geografi av värde saknas i läroplanerna (Thermænius 1942; se även Lundén 2023).

Kort före Sovjetunionens annektering av Estland publiceras Rudolf Kjelléns Staten som livsform som: *Riik kui eluvorm*, 1940, med ett förord s. 7–11, av Edgar Kant, geograf och då rektor för Tartu Universitet. Professor Mart Kuldkepp, UCL London sammanfattar:⁵

Kant ser boken som Kjelléns viktigaste bidrag, en sammanfattning av vad han då hade skrivit om teoretisk och praktisk politik, resulterande i en "statlig världssyn". I boken tog Kjellén avstånd från en "legalistisk syn på staten" och Manchesterskolans filosofi och skapade en statskunskap som en självständig disciplin oavhängig av historia, rättsvetenskap eller någon annan idéströmning. Kant skriver vidare om Kjelléns syn på staten som en aktiv "person", kämpande för sin existens i konflikt med andra. Kant betonar vidare Kjelléns distinktion mellan nationer

5 E-brev från Mart Kuldkepp, Professor of Estonian and Nordic History, Head of Department of European and International Social and Political Studies (EISPS), UCL, London, 2023-12-04.

[d.v.s. *folk*], som har emotioner, samhälle och ekonomi som har intressen samt stat och regering som har skyldigheter. Mot nationens känslomässiga aspirationer sätter staten sin rationalitet, mot klasskampen sina institutioner och mot samhällseliga ofriheter sina lagar. Kant påstår att Kjellén har sagt att hans bok är en introduktion för svenska läsare till politisk realism. Mindre nationer runt Östersjön har ofta uppskattat en sorts idealism som är illusorisk, och Kjellén varnar för detta. Kant tillägger: Det är tid att vakna och se realiteten i ögonen som den är, i de hårda tider som har drabbat oss alla.

Några dagar innan Nazityskland ockuperar Danmark 1940 publicerar geografen Gudmund Hatt en serie geopolitiska artiklar i *Berlingske Tidende*, senare publicerade i en bok *Kampen om magten: Geopolitiske strejflys* som även översattes till svenska. Hatt betecknar Kjellén som skapare av begreppet geopolitik men betonar hans beroende av Ratzel.

Referenser till Kjellén i Sverige och Finland efter kriget

I debatten 1945 om inrättandet av ett samhällsvetenskapligt forskningsråd för Uppsalageografen John Frödin, med referens till Thormænius artikel om Kjellén 1942, fram åsikten att politisk geografi borde ingå i ämnets definition, men skriver även att både omfattning och kvalitet av publicering hittills varit skral (Frödin 1945; Lundén 2023). Frödins senare efterträdare, Gerd Enequist, var däremot negativ. Gunnel Forsberg skriver:

En svensk geograf, som influerats av Ratzels miljödeterminism, var Rudolf Kjellén, professor i statsvetenskap i Uppsala i början på 1900-talet. Hans geopolitiska skrifter om stater som organismer och behovet av livsrum kom att influera nazismen och gjorde därmed geopolitik till ett svårbehandlat ämne, vilket fick Gerd att ta tydligt avstånd från inriktningen. Hon var till exempel ovanligt skarp i sitt svar till en kollega från Latinamerika som intresserat sig för Kjellén och som ville veta vad man forskar om i Uppsala i hans efterföljd. I sitt brev av den 15 november 1949 svarar hon att man inte alls ägnar sig åt den frågan i Uppsala. (Forsberg 2021: 151)

Lundageografen Sven Björnsson skrev texten Geopolitik för *Svensk Uppslagsbok*, andra upplagan, 1947–1955. Björnsson, som dog 1950, anger Kjellén som skapare av det vetenskapliga begreppet och ger en kort men balanserad översikt av dennes publikationer och synsätt. Han betonar Kjelléns beroende av Ratzels naturvetenskap och av ”det naturliga urvalet”. Björnsson

anger Kjellén som den tyska geopolitikens lärofader, och utan reservation att hans Stormakterna utgavs i 25 upplagor. Men den tyska skolan delades i två, varav den som leddes av Haushofer snart "urartade till kvasivetenskap" (Björnsson 1950).

Den finske historikern Matti Klinge nämner i sin bok *Från lojalism till rysshät* (översatt från finskan) 1988 Kjelléns påverkan i Finland. Under titeln "Politik som naturvetenskap – energiprincip och organismanalogi" citerar han finländska dåtida skrifter. "Svenska Rudolf Kjelléns verk *Stormakterna* hade tagit steget från den deskriptiva statsläran till en forskningsmetod som sökte efter orsak och verkan."

Kjellén vidareutvecklade sitt lärosystem på 1910-talet, och han var aktiv som skriftställare även under första världskriget. Vid det laget började hans verk också utkomma på finska. Av allt att döma följde man i Finland med Kjelléns produktion, i synnerhet då han rätt ofta behandlade problem rörande Ryssland eller Sverige. I detta sammanhang kan hänvisas till samlingen *Politiska essayer I*, som utkom 1914, och i vilken han behandlar småstaternas ställning i Europa, och kommer till den vid första anblicken häpnadsväckande slutsatsen att småstaternas konsolidering allt fortfarande pågick. När han därtill konstaterade att vägen till suveränitet nästan alltid gick via autonomi, har artikeln säkert kunnat ge impulser åtminstone åt den unga generation finländare, som efter världskrigets utbrott grubblade över nationella och världspolitiska frågor. Geopolitik definierades 1916 av Kjellén som ett studieområde, vars objekt är staten som en geografisk organism – staten som ett land, ett område, eller allra tydligast, som en nation. (Klinge 1988: 205–09)

I sin bok *Politiska essayer III* från 1915 behandlade den i föregående kapitel omtalade, inflytelserika högerpolitikern Rudolf Kjellén Finland som ett Sveriges *irredenta*, men tog till slut avstånd från det irredentistiska tänkandet: i Sverige existerade det inte, men nog i ryssarnas fantasier. Emellertid var Kjellén redan i januari 1916 ute för att inför en tysk publik definiera de svenskspråkiga områdena i Finland i klartext: "Schweden hat hier eine 'Irredenta'". (Klinge 1988: 226)

Klinges referens mot slutet av texten syftar uppenbarligen till en mening sid 57 i Kjelléns *Die politischen Probleme des Weltkrieges*, publicerad 1916 med ett förord skrivet julen 1915. I originalet, *Världskrigets politiska problem*, skriver Kjellén:

Objektivt är alltså Finland ett 'Suecia irredenta' lika så väl som Elsass ett 'Gallia irredenta'. Men medan det förre är så godt som dödt i sinnena på ömse sidor – såsom hvar och en af oss i denna sal vet och kan vittna – så är det oss lika väl bekant, att det franska krypto-irredenta hållits lefvande i det subjektiva medvetandet, om också med perioder af svagare låga. (Kjellén 1915a: 73)

I sin avhandling från 2001, *Det upphöjda landet. Vetenskapen, samfundet, och kartläggningen av Sveriges förflutna, 1860–1930*, nämner Christer Nordlund Kjellén under ett avsnitt *Alternativa landhöjningsfrågan. Skytteanska röster om nivåförändringarna*, som "statistikern, geografen och unghögermannen Rudolf Kjellén."

Påverkad av antropogeografen Friedrich Ratzel (och möjligen även De Geer) utgjorde landhöjningen en bärande komponent i Kjelléns så kallade geopolitiska lära (referens till *Inledning till Sveriges geografi*, 1900: 17). Grunden i geopolitiken, som Kjellén utformade den, var att varje nation fungerade som en organism vars natur bestämde – eller åtminstone borde bestämma – den politiska utvecklingen. För den svenska nationens ändamål var *emellertid dess nuvarande territorium för litet, menade han, och det mest naturliga var därför* att Skandinavien inklusive Finland bildade ett gemensamt Fennoskandia. Östersjöns var här inget svalg, det var en brygga; det skulle om inte annat landhöjningen se till (ref. *ibid*, s. 174f). (Nordlund 2001: 133–34)⁶

I *Inledning till Sveriges geografi*, 1900, står inget på sidan 17 om landhöjning, sidorna 16–17 handlar om förhållandet mellan rummet och tiden, människan och jorden samt naturen och kulturen och deras ömsesidiga beroende. På sidorna 174–178 diskuterar Kjellén begreppet Fennoskandia med referens till Ramsay, och "att Skandinavien och Finland ...modellerats av samma väldiga urbergsplatta, delat geologiska öden, burit bördan af samma inlandsis och sedan dess på samma sätt sträfvat att åter höja sig till jemviktsnivån". Han avfärdar därefter att detta skulle kunna "gagna som prejudikat i geopolitiskt afseende," I stället kan "historiens erfarenheter erfarenheter vinna en djupare innebörd". "...ännu en geopolitisk sats: *för en stor makt är själfva Östersjön mindre gräns än en brygga*". Det är underförstått Ryssland som är stormakten.

Nordlunds slarviga läsning av Kjellén förs vidare av historikern Jukka Nyysönen i artikeln *Väinö Tanner and the idea of Fennoscandia – building planetary zones of contact*, 2017:

6 Nordlund använder uttrycket *nation* i betydelsen stat, helt i motsats till Kjelléns användning, i betydelsen folk.

Tanner's Fennoscandian project also lacked the aspect of Swedish expansionism à la geopolitician Rudolf Kjellén, who envisaged for Sweden a sufficiently large and natural territory in Fennoscandia, which would include Finland. (Nyyssönen 2017: 323, referenser till Nordlund 2001: 119–122, 134, 253–254, 268–269)

Historikern Kimmo Katajala refererar till Kjellén i *Finland – the last outpost of Western Civilization? Explaining the Myth and the Metaphor*, 2014:

Ratzel's ideas greatly influenced the Swedish political scientist Rudolf Kjellén (1864–1922), who in turn had a remarkable influence on Political Science and Geography at the turn of the century. ... He was able to place the old metaphor of the state as an organism in a biological and Darwinist context. Thus, according to Matti Klinge, these ideas – together with racial and nationalist corollaries, – had a strong influence on the arts, social sciences, literature and philosophy in general. These ideas were adopted in Swedish-speaking circles around the turn of the century' ... Although the associated racial ideologies were not widely supported in the 19th century Finland, they did gain wider currency as the ideas of Kjellén and others regarding the organic nature of states and nations became better known and more generally supported in Finland....the influence of German thought on Political Science was strong in Sweden, as the example of Kjellén demonstrates. The Germans also deliberately spread Russophobic and pro-Germanic ideas into Sweden in the hope that the country might become an ally against Russia. (Katajala 2014: 302–303)

Medan Kjellén onekligen influerades av en tysk diskurs om en bredare syn på statsvetenskapens objekt än ett rent legalistiskt så var detta något som inte delades av de flesta av hans ämneskolleger. Kjellén tog kraftigt avstånd från all essentialistisk rasism, men hans syn på Rysslands styrelsesätt (både före och efter revolutionerna) är klart negativ. I *Staten som livsform* tar han avstånd från Rysslands (och även Tysklands!) försök till etnisk homogenisering och om Finland upprepar han (s. 82) sin synpunkt att Finlands två etniska grupper borde hålla sams mot russificeringen. Kjelléns motstånd mot svensk irredentism gällde t.o.m. Åland. Kort före sin död tillfrågades Kjellén av Ålandsaktivisten Carl Sundbeck om sin åsikt, varpå han hänvisade till att Åland före 1809 tillhörde Åbo stift (Sundbeck 1924: 21–22).

Att Kjelléns geopolitiska teorier spelade en viktig roll i den nationella debatten i Finland runt sekelskiftet 1900, direkt och genom översättningar har analyserats av Roitto et al. i Meinander et al. 2018. Till skillnad från de "irredentistiska myterna" är det Kjelléns stormaktsanalys, särskilt av hotet från

Ryssland, dess relationer till Baltikum samt inflytande på Sverige och Finland som utgör artikelns fokus:

Rudolf Kjelléns vetenskapliga skrifter hade en betydande effekt på den samtida diskussionen och banade väg för den konkreta politiken, särskilt i Finland som nyligen uppnått självständighet. Det är svårt att uppskatta hur mycket Kjellén påverkade den finska geopolitiken, men preliminär forskning ger vid handen att det fanns kontaktytor. (Roitto et al. 2018: 101)

I artikeln s. 105 refereras hänvisning till Tunander 2008: 165–166:

Kjellén själv hade betonat vikten av att bygga upp nya identiteter, nya nationalstater och nya geopolitiska formationer – något som den samtida politiska vetenskapen enligt honom inte förstod.

I tre noter (19, 23 och 27) kommenterar författarna utförligt Kjelléns samtida reception i Finland.

Kjellén i omvärlden före 1990

KRISTOF OCH GRABOWSKY – UTTOLKARE AV KJELLÉN

Under rubriken *Misunderstood Geopoliticians and Misused Geopolitics* ägnar den multinationelle statsvetaren och geografen Ladis Kristof (1918–2009) ett stort utrymme åt Kjellén i sin artikel *The Origins and Evolution of Geopolitics*, 1960. Han försvarar Kjelléns organismtolkning av staten som en metafor:

Kjellén, always considered the chief villain of the organic theory, seems to make clear from the beginning that he treats the state as a living body...But ultimately, and despite Kjellén's use of an organic-theory vocabulary, one cannot but conclude that he speaks in a metaphor. The individual and the nation are to him more important than the state. The nation can survive the disappearance of the state, but the state "loses all hope" of revival if the nation becomes extinct. ... But not even the nation – a multitude united into one living being—is the most important factor in the life of the state. Kjellén reaches a conclusion that is both from the practical and theoretical point of view of immeasurable importance: *the life of the state is, ultimately, in the hands of the individuals*. (Kristof hänvisar till *Der Staat als Lebensform*, 1917: 218–20.)

Kristof hävdar vidare att Kjelléns stat långt ifrån ges samma suveräna status som Hegels *Weltgeist* eller Marx' produktivkrafter (Kristof, 1960: 22). Kristofs långa

och lärda diskussion av Kjellén och Ratzel tycks med några få undantag inte har skapat något större intresse i den engelskspråkiga världen. Kristof antyder:

The philosophical distance between America and continental Europe (especially Germany and Russia) together with a peculiar American distrust in metaphysical thinking, led to much misunderstanding of some of the European political and geopolitical writings. (Kristof 1960: 22)

Kristofs anmärkning styrks av en samtidig bok *Raum, Staat und Geschichte*, med en undertitel *Grundlegung der Geopolitik* av tysken Adolf Grabowsky (1880–1969), som flytt till Schweiz undan nazisternas judeförföljelser. Grabowsky hade redan på 20-talet kommenterat Kjellén. I inledningen skriver han:

Jag har välkomnat att den utmärkte svenske forskaren Rudolf Kjellén redan för femtio år sedan har skapat begreppet geopolitik och har sedan djupt beklagat att detta ord kom i vanrykte genom den ovetenskaplighet av dem som i Tyskland missbrukade den för en erövringspolitik. (Grabowsky 1960: 7)⁷

Grabowskys stil liknar både Kjelléns och Ratzels i dess rikedom på referenser, fakta, idéer och exempel. Hans uppskattning av Kjellén baseras på statsvetarens fokus på staten som en aktiv makt i rum och tid, medan han ser geografins inverkan som historielös. Trots detta citerar han geografen Alfred Hettners uppskattande ord från 1927 om Kjellén och dennes fördömande av den rumslösa politologin. Men i Grabowskys läsning tycks stormakterna kunna övervinna naturen, ”geografen” tycks obsolet (Grabowsky 1960: 13, 23f). Grabowskys nedtoning av geografins roll (som disciplin och objekt) i geopolitiken syns redan i hans artikel från 1933. Även om Kjellén över tiden alltmer betonar ämnets statsvetenskapliga tillhörighet tycks Grabowskys inställning till geografin influerad av Nazitidens geopolitik, som understöddes av landets geografer (se t.ex. Kost 1988).

KRITIKER OCH UTTOLKARE

I universitetsjuristen Peter Baduras avhandling från 1959 med det Kelsen-liknande namnet *Die Methoden der neueren allgemeinen Staatslehre* avfärdas Kjelléns statslära, med referenser främst från Hausleiter, men även från Kelsen och Grabowsky. Baduras slutsats:

7 ”Ich habe es begrüßt, daß der ausgezeichnete schwedische Forscher *Rudolf Kjellén* vor bald fünfzig Jahren dafür den knappen Begriff Geopolitik geschaffen hat und habe es dann sehr bedauert, daß dies Wort durch die Unwissenschaftlichkeit derer, die es in Deutschland für eine Eroberungspolitik mißbrauchten, in Verruf kam.”

Eftersom statens biologisk-geopolitiska organismbegrepp alltid är den metodiska grundprincipen, baserar sig Kjelléns statslära inte på en meningsfullt koordinerad methodsynkretism, utan på en metodmonism, vars värde därutöver begränsas av metaforernas och analogiernas oskärpa, liksom genom ofta förekommande tvetydigheter. (Badura 1959: 124)⁸

I en schweizisk avhandling från 1977 *Friedrich Ratzels politische Geographie und der Staat* jämför Hans Rudolf Alfred Brummer Ratzel med Kjellén:

Med denna ansats [socialdarwinistisk tradition] träder logiskt det folkrättsliga statsbegreppet (staten som makt) gentemot det statsrättsliga (staten som rättssubjekt) i förgrunden.....höjer sig KJELLEN i den teoretiska genomgången suveränt över RATZEL; om ett mästare – lärjungeförhållande kan det inte vara tal. (Brummer 1977: 89–90)⁹

I avhandlingen *Die Einflüsse der Geopolitik auf Forschung und Theorie der Politischen Geographie von ihren Anfängen bis 1945*, 1988, studerar geografen Klaus Kost hur tyska politiska geografer fram till 1945 behandlar fyra teman, Lebensraumsideologin, storrumskonceptet, geografisk determinism samt hur världsbilden förändrats under efterkrigstidens tyska kulturkris (Kost 1988: 11). Kjellén refereras till ganska utförligt, men enbart med referenser med relevans för tysk geografi och geopolitik, särskilt allt som kunde användas för att framhäva Tysklands anspråk på världsmakt. Kjelléns mest vetenskapliga bok *Staten som livsform* används av Kost i den posthuma fjärde och tveksamt reviderade översättningen (1924), och får spela en blygsam roll i förhållande till hans mera tyskvänliga och emotionella alster. In i Nazitiden utnyttjades Kjellén enligt Kost som ett ”neutralt vittne” av tyska geografer (även Parker delar Kosta uppfattning i denna fråga, men drar andra slutsatser). De tyska geografernas närmast hagiografiska beskrivning till 1945, (men mest före 1934) av Kjelléns valda verk får Kost att beskriva Kjellén som en emotionell, ovetenskaplig, odemokratisk, okritiskt germanofil. Men andra, och mer vetenskapliga aspekter av hans skrifter negligerades av radikalkonservativa och nationalsocialistiska tyska geografer, och försvinner därmed ur Kosta bedömning.

8 "Da aber stets der biologisch-geopolitische Organismusbegriff des Staates methodisches Grundprinzip ist, beruht die Staatslehre Kjellens nicht auf einem sinnvoll koordinierten Methodensynkretismus, sondern auf einem Methodenmonismus, dessen Wert überdies durch die unscharfe Begrifflichkeit der Metaphern und Analogien, sowie durch häufige Äquivokationen beeinträchtigt wird."

9 "Mit diesem Ansatz tritt logischerweise der völkerrechtliche Staatsbegriff („der Staat als Macht“) gegenüber dem staatsrechtlichen („der Staat als Rechtssubjekt“) in den Vordergrund...erhebt sich KJELLEN in der theoretischen Durchdringung seines Gegenstandes souverän über RATZEL; von einem Meister-Schüler-Verhältnis...kann keine Rede sein."

KJELLÉN I GEOPOLITIKEN EFTER 1989

Efter de stora statsterritoriella omvälvningarna 1989–1991 återkom geopolitiken som forskningsobjekt och diskurs inom samhällsvetenskaperna. Kjelléns geopolitik behandlades kritiskt främst i Tyskland, senare även i den engelskspråkiga världen.

I *Geopolitik. Karl Haushofer und seine Raumwirtschaft*, 1994, byggd på en doktorsavhandling från 1992, diskuterar geografen Frank Ebeling Ratzels inflytande på Kjellén och hävdar att Kjellén utvecklade Ratzels idéer med en mycket mera diversifierad definition av staten, där geopolitik var endast en av flera faktorer som påverkade varandra. Det var inte en deterministisk statsteori med endast en orsak. Ebeling ser Kjelléns "Staatslehre" som ett försök att förena empiriska resultat och en politisk-filosofisk teori till ett begrepp om staten som en aktör. Alla faktorerna skulle i samverkan leda till en harmonisk relation mellan staten och dess innehåll, natur, kultur och befolkning. När det gäller kriget som en del av geopolitiken hävdar Ebeling att Ratzels syn på staten som ett allestädes närvarande ('*allgegenwärtig*') element modifierades av Kjellén som såg det inte som ett naturfenomen utan ett avbrott i statens tidsmässiga utveckling (Ebeling 1994: 49–51).

Sociologen Rainer Sprengel, avser i *Kritik der Geopolitik. Ein deutscher Diskurs 1914–1944*, 1996, att analysera tysk geopolitik som en diskurs av *rum och tid*, och som en följd dikotomierna natur (ofta uppfattat som "geografi") och kultur (som "historia" och "statsvetenskap") (Sprengel 1996:12). Sprengel beskriver den tyska reaktionen på Kjelléns begrepp geopolitik, de första kritiska reaktionerna från geografer och de positiva från historiker och statsvetare.¹⁰ Under Världskriget blev Kjellén genom översättningarna mer känd och uppskattad i Tyskland, men Sprengel ser detta mer som en reflektion av hans betoning av statsvetenskap som ett självständigt ämne och hans tyskvänlighet än för hans geopolitik. Men Kjelléns vision av en planetär era och begreppet världsmakt omnämns av Adolf Grabowsky redan 1914.¹¹ Men trots ett antal recensioner av Kjelléns verk uppstår ingen geopolitisk diskurs förrän 1924 (Sprengel 1996: 26–32).

I ett kapitel *Der Staat und die politische Gemeinschaft als Organismus* ägnar Sprengel flera sidor åt Kjelléns organismbegrepp, baserat på *Der Staat als Lebensform*, och jämför med de olika tolkningarna i den tyska diskursen, framför allt av Richard Hennig och Otto Maull. Han jämför även Kjelléns definitioner av natur, relationen mellan individ och nation etc. med

10 Kjellén kommenterar och bemöter vissa av dessa i sin första artikel *Undersökningar till politikens system*, I, 1918.

11 Redan 1933 före sin exil till Schweiz försvarade Grabowsky Kjelléns slutsats att geopolitik är en metod inom statsvetenskap (Sprengel 1996: 27–33, 174). Men med sin uppfattning av geografi som en statisk naturvetenskaplig analys av natur- och kulturlandskapet utan tidsperspektiv kritiserar han Kjellén för dennes beroende av Ratzel (Grabowsky 1933: 17).

motsvarande hos tänkare som Sombart, Kant och givetvis Ratzel (Sprengel 1996, 133–137). Under titeln '*Allerlei Verwirrung statt Raumdeterminismus*' påpekar Sprengel Kjelléns deterministiska uppfattning om statens "natursida", medan "kultursidan" omfattar politiken (Sprengel 1996: 171). Mycket av Sprengels diskussion av Kjellén handlar om "geografi" uppfattad som naturdeterminism, rum och natur, medan "statskunskap" står för tid och agensfrihet. En annan dikotomi i den geopolitiska diskursen är mellan '*Volk*' and '*Rasse*' där Sprengel sätter Ratzel och Kjellén tillsammans med Mackinder, Maull och Hennig i en grupp som definierar Volk som (kultur-)nation, med lite eller ingen påverkan av rasbegrepp (Sprengel 1996: 192f).

Japanologen Christian W. Spang ägnar i sin enorma avhandling om Haushofer (2009/2013) flera sidor åt Kjellén, mest baserat på *Der Staat als Lebensform*, som han tolkar som en kombination av socialdarwinism och en Ratzelsk uppfattning om Lebensraum, i motsättning till internationell rätt. Han noterar även att Kjelléns idéer om den expansionistiska staten villigt accepterades av Haushofer (Spang 2013: 227f). Men trots att han nämner Kjellén bland dem som ser staten som en organism, och beroende av geografiska faktorer, inkluderar han inte Kjellén bland forskare som ser internationell politik som en kamp om Lebensraum (Spang 2013: 232).

KJELLÉN I SENARE ENGELSKSPRÅKIGA TOLKNINGAR

Kort före "the return of geopolitics" publicerade den svenske geografen Sven Holdar 1992 en artikel, "The ideal State and the Power of Geography", i *Political Geography Quarterly*. Holdars uppsats är förmodligen den bästa korta översikten på engelska över Kjelléns livsverk och hans geopolitiska synsätt och den belyser både styrkan och svagheter i dennes vetenskapliga produktion (artikeln är för övrigt ungefär samtidig med Alvstams och Falkemarks översikter). Holdars översikt har haft en viss inverkan på den engelskspråkiga geopolitiska diskursen. I en i övrigt imponerande sammanfattning av Kjelléns livsverk finner jag en mindre men betydelsefull felbedömning. Holdar citerar (1992: 317) dottern i att Kjellén försvarade Tysklands attack på Belgien. Men just detta anfall på ett neutralt land var för Kjellén ett pinsamt svek som han bland annat kommenterade i *Stormakterna och världskrisen* (1920: 159, 164).

Den brittiske historikern Geoffrey Parker skriver i sin *Geopolitics Past, Present and Future*, 1998, att ursprunget till Geopolitik kan spåras till statsvetaren Kjellén och naturvetaren och geografen Ratzel. Trots att de aldrig möttes skapade symbiosen av deras idéer en ny idédimension inom samhällsvetenskaperna (Parker 1998:10–11). Parker framhåller Kjelléns syn på staten som en geografisk företeelse, anser att båda hade en politisk agenda som oavsiktligt påverkade deras bedömningar (Parker 1998: 17–19). Utvecklingen av geopolitiken i Tyskland omöjliggjorde den studie av den integrerade relationen mellan mark och stat som både Ratzel och Kjellén hade önskat

(Parker 1998:10–11, 56). Parker citerar även Thernmænius påståande att Kjelléns Geopolitik var ”the true science of the state as a spatial unit” (Parker 1998: 169; se även Lundén 2021: 271f).

Kristofs och Parkers analys av Ratzel och Kjellén tycks vara de mest tillförlitliga beskrivningarna av förhållandet mellan de två skribenterna, men de refereras sällan i senare tiders geopolitiska skrifter, med undantag av statsvetaren Phil Kelly (2016:16).

SENARE SVENSKA OCH NORDISKA BIDRAG OM KJELLÉN

Med ”geopolitikens återkomst” från det senaste sekelskiftet har Kjellén uppmärksamats både i Norden och omvärlden. Vissa av dessa har kommenterats i de två större arbetena om Kjellén, *Rudolf Kjellén. Geopolitiken och konservatismen*, redigerad av Bert Edström, Ragnar Björk och Thomas Lundén, 2014, och *Territory, State and Nation. The Geopolitics of Rudolf Kjellén*, redigerad av Ragnar Björk & Thomas Lundén, som titlarna anger med något olika fokus och målgrupper. Här skall endast nämnas några bidrag som berör Kjelléns geopolitik.

Juristen Bertil Häggman har ägnat många artiklar och böcker åt geopolitikens historia. I ”Rudolf Kjellén and modern Swedish geopolitics”, publicerad i *Geopolitics* 1998, ger han en bred översikt av Kjelléns liv och verksamhet och hans eftermäle i Sverige, i stort en äreräddning av Kjelléns geopolitiska tänkande och omvärldssyn. Artikeln har olyckligtvis hamnat utanför den senare diskursen, endast Parker utnyttjar ”Haggman” som källa till omdömet om Kjellén. Häggman citerar även Puris omdöme om Kjellén (se nedan).

I antologin *Geopolitik 13 Försök*, redigerad av Mattias Hessérus & Peter Luthersson, 2017, berör två bidrag Kjellén. Ingrid Wällgrens *Kampen för tillvaron. Rudolf Kjellén och geopolitikens rötter*, ger intressanta synpunkter på Kjelléns egen livsbana relaterat till Darwinismen och Darwins förkastande av det som skulle utvecklas till socialdarwinism. Wällgren ser en djup pessimistisk sida hos Kjellén som leder honom från idealism mot realism. Hon citerar ett brev från 1903 där Kjellén skriver: ’även hos staterna skall göra sig gällande en ’fitness for survival’. I en översikt av *Staten som livsform* för hon in en jämförelse med [geografen] Piotr Kropotkin som före Kjellén förde in naturförhållandena i sin analys av staten men givetvis drog andra moraliska och politiska slutsatser.

Kulturgeografen Christian Abrahamsson beskriver i *Radikalkonservatismens rötter – Rudolf Kjellén och 1914 års idéer*, 2021, darwinismens tyska utveckling fram till Ratzel och dennes inverkan på Kjellén. Beskrivningen av Kjelléns geopolitik och dess förgreningar är balanserad. Abrahamsson har tidigare i artikeln *On the genealogy of Lebensraum*, 2013, med en liknande bakgrundsteckning följt livsrumsmotivet från Ratzel över Kjellén till Haushofer (Abrahamsson 2013: 4). Med livsrumsmotivet (Kjellén använde aldrig begreppet i *Staten som livsform*) blir skildringen av Kjelléns begrepps värld givetvis något

ensidig med betoning på naturen. Vad värre är att Abrahamsson hänvisar till *Stormakterna* i dess första utgåva (1905) och meddelar utan kommentar att den gavs ut i 24 utgåvor (se vidare Björk 2021). Men i huvudsak är Abrahamssons beskrivning av Kjellén väl avvägd, särskilt slutsatsen om livsrummet:

One way to explain Kjellén's recourse to Ritter is the fact that he was not arguing for a Swedish imperialism. Whereas that is precisely what Ratzel was doing in the German situation. (Abrahamsson 2013: 6)

KJELLÉNS GEOPOLITIK I DEN VIDARE OMVÄRLDEN

Utanför det skandinaviska språkområdet är behandlingen av Kjellén nästan helt beroende av Kjelléns samtida tyska översättningar eller senare, ibland bearbetade versioner (framför allt Haushofers). Den indiske professorn M. M. Puri, som tillbringat en tid vid Uppsala universitet, för vid en konferens 1990 fram Kjelléns tankar i positiv belysning och påpekar att "his ideas were plagiarised, perverted and distorted to the point of being obnoxious" (Puri, citerad i Haggman 1998: 99). Kjelléns rykte i Latinamerika har förmedlats av tyskättade geografer (se Rivarola 2021), medan ungerska och portugisiska beskrivningar ofta utnyttjar Parkers analys. Den polske geografen Piotr Eberhardt analyserar Kjellén och hans beroende av Ratzel.

Efter Sovjetunionens upplösning har den mest ryktbare och beryktade ryske uttolkaren av geopolitik Aleksander Dugin skrivit ett antal böcker och artiklar. I *Osnovy geopolitiki* (Geopolitikens grunder), 2000, ägnar han två sidor (39–41) åt "geopolitikens definierare" Rudolf Kjellén som beskrivs som en historiker och statsvetare som utan att vara geograf utvecklade Ratzels verk och införlivade hans tankar i statsvetenskapen. Dugin refererar även till Kjelléns fyra neologismer inom geopolitiken men "hela denna disciplin...fick aldrig en omfattande reception, trots att "geopolitik" som term har bekräftats i olika cirklar". I en underrubrik "Staten som en livsform och det tyska intresset" redogör Dugin för Kjelléns huvudprinciper och hävdar att Kjellén tog Ratzels principer om "kontinental statsmakt" till deras logiska slutsats och vidare demonstrerade att i ett europeiskt sammanhang representerade Tyskland den expansionistiska medelpunkten bland övriga stater, motverkande de perifera staterna i Europa och utanför (Ententen), en geopolitisk dynamik som visade Englands och Frankrikes nedgång and Tysklands uppgång trots dess förlust i Världskriget. Tyskland är en ung stat och tyskarna ett ungt folk. Här skjuter Dugin in en referens till Fjodor Dostojevski som inkluderade ryssarna bland de unga nationerna. Dugin refererar hela texten till *Die [sic!] Staat als Lebensform*, 1916 (Dugin 2003: 571), men uppenbarligen är texten baserad även på andra publikationer, av Kjellén eller andra. Utöver Dugin har flera ryska författare nämnt Kjellén (Lundén 2021: 276f).

I Frankrike tycks den historiska aversionen mot tysk geopolitik ha spillt över även på Kjellén, som 2012 i geografen Yves Lacostes artikel i tidskriften *Hérodote La géographie, la géopolitique et le raisonnement géographique* (2012: 16) avfärdas med orden:

1905 lancerade en svensk, Rudolf Kjellen, professor i juridik, ordet *geopolitik* (mest som en förkortning av Ratzels *Politische Geographie* [1897] som en av de flera rubriker som han förordade, demo-politik, socio-politik, eco(nomi)politik, geopolitik, en uppdelning som inte gav något stort eko.¹²

Formuleringen är märkvärdigt lik Dugins slutsats!

Slutsatser

Kjelléns akademiska skrifter, särskilt *Stormakterna och Staten som livsform*, har utgjort objekt för ytterst olika bedömningar, både i hans samtid och därefter. Redan i sin *Undersökningar till politikens system*, I, 1918 kommenterar Kjellén de mestadels tyska synpunkterna på hans översatta skrifter. Kjelléns skrivsätt, med yviga metaforer, har givit belackarna möjlighet att påvisa motsägelser, orimligheter och felaktiga förutsägelser. Här kan nämnas Kelsen, Haußleiter och deras senare efterföljare Badura, och på svensk sida framför allt Brusewitz och hans doktorander, alla med inriktning mot konstitutionalism och internationell rätt. Kjellén kommenterar redan 1916 bristen på markförankring: ”Men då statsvetenskapsmännen äro nöjda med att deras föremål ’står i luften’, så må enligt hans uppfattning geografin fylla vakansen” (1916: 21–22). Kjellén syftar på till Ratzels omdöme: För många statsvetare och sociologer står staten just i luften liksom för många historiker, och statens mark är för dem bara en sorts tomtäggande (Ratzel 1897, Vorrede: IV).¹³

Staten ses av Kjelléns kritiker som en juridisk aktör, bunden av sin konstitution och av mellanstatliga avtal, där Kjelléns ord om ”den ringa kraften af mellanfolkliga förbindelser” måste ha retat de analytiska rättslärderna. Men efter Kjelléns ofta ganska kategoriska påståenden tillfogas modifikationerna, till och med motargument. Kjelléns avfärdande av internationell rätt avslutas med:

Hellre än att i vanmäktig bitterhet räkna dessa återfall i synden och bara fördöma, borde vi äntligen lära oss förstå de

12 ”En 1905, un suédois, Rudolf Kjellen, professeur de droit, lançait le mot *geopolitik* (d’abord comme abbreviation de la *Politische Geographie* de Ratzel [1897] comme une des multiples rubriques qu’il préconisait, demo-politik, socio-politik, eco(nomie)-politik, geopolitik, énumération qui n’eut pas grand écho.”

13 ”Für manche Staatswissenschaftlern und Soziologen steht der Staat gerade so in der Luft wie für viele Historiker, und der Boden des Staates ist ihnen nur eine größere Art von Grundbesitz” (Ratzel 1897, Vorrede: IV).

nödvändigheter, under hvilka staterna gå sin gång. Då skola vi mindre förvånas öfver hvad som sker, och kanhända också kunna mera glädjas åt de glimtar af mellanfolklig rätt som trots allt blifvit tidernas vinning. (Kjellén 1916: 176)

En viktig del av kritiken gäller bilden av staten som en organism som lätt kan övertolkas och förlöjligas. Metaforen tar fasta på att stater tillkommer, förändras i yta och innehåll och kan dö, men Kjellén framhåller, inte minst när det gäller det sedan länge avlivade Polen, att staten kan återfödats, om bara nationen (d.v.s. en folkvilja) har blivit kvar (Kjellén 1916: 123; 171–172, se även Lundén 2022).

Kjellén ger i inledningen till sin serie artiklar i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1918–19 en ledtråd till skillnaden i synsätt mellan hans belackare och försvarare. Han skiljer mellan vetenskapernas grundprinciper *frihet* och *ordning*, jämfört med forskning och framställning och det är *analysen* [min kursivering] som Kjellén ser som en 1800-talets högkonjunktur. Ordningen, det är systembyggeri och rekognoscering som Kjellén anser orättvist undanskuffad. ”Då är tiden för de stora, samlande uppgifterna: för syntesen, systemet” (1918: 98).

Trots att Kjellén egentligen fråntar geograferna en ”äganderätt” till geopolitiken, är det från Ratzels disciplin, förklaringen av jordytans innehåll av naturliga och skapade artefakter och relationer, som Kjellén hämtar sitt bidrag till en statsvetenskap som han vill göra till en allmän och syntetiserande samhällsvetenskap, där geopolitiken endast är en delaspekt av statens agerande. I *Undersökningar till politikens system*, I, betonar Kjellén att geopolitiken i hans system inte är en ”hjärtpunkt” men erkänner att han haft en viss förkärlek för denna nya sida av vetenskapen (1918: 121). Statsvetarna, med Thormænius som förste företrädare och Falkemarm som dess förnyare, påpekar att Kjelléns dubbla roll som vetenskapare och ”influera” kan enkelt separeras, att hans föregivna åsikt ”makt är rätt” är ett sätt att förklara stormakternas agerande och att han försvarar de små staternas, buffertstaterna och proto-staternas möjlighet att genom smidighet och anpassning klara sig och vinna erkännande (Kjellén 1916: 72; Falkemarm 1992: 41; Marklund 2014, 2021; Tunander 2008).

Synen på Kjellén har i Sverige ofta skiftat mellan beröringsångest och ett allmänt avståndstagande, baserat på hans tveksamma demokratisyn. Hans eftermäle i Sverige blev i stort sett en pinsam glömska, tyvärr blev hans geopolitik aldrig utsatt för en konstruktiv kritik. Uppskattning kom från Finland och Estland inte minst för hans avståndstagande från den ryska grannen. I Tyskland kom Haushofers och andra geografers omfamningar att skämma Kjelléns rykte efter kriget, inte minst bland yngre geografer. Den tyska beröringsångesten tycks komma från en allmän tendens att sammanställa geopolitik med den Nazityska expansionismen, medan Kjelléns idéer presenterades fördelaktigt redan 1960 av Grabowsky och Kristof, båda exilerade centraleuropéer. Den senare förklarar och försvarar Kjellén för en engelskspråkig publik omkring

1960, men får en svag respons. Senare efter murens fall och det förnyade intresset för geopolitik granskas Kjellén kritiskt men seriöst av Sprengel och Ebeling och efter Holdars artikel 1992 ökar antalet referenser till Kjellén. Omdömena varierar dock fortfarande. Den ibland Uppsala-baserade statsvetaren Stefano Guzzini resonerar i sin *The Return of Geopolitics in Europe?* om en teori – inte explicit hans egen – varför geopolitiken var så svag i efterkrigstidens Europa och refererar till en hypotes om att fredsforskningen blev så stark, och så institutionaliserad, under det kalla kriget och att den utmanade och trängde in i det traditionella utrikespolitiska etablissemangen och dess expertis. Guzzini skriver: "For this reason, the revival of geopolitical thought was meagre even in some countries with strong geopolitical traditions, such as post-Kjellén's Sweden and post-Haushofer's Germany" (Guzzini 2012: 66). När det gäller Sverige kan man referera till Thermænius' slutsats från 1937 om landets irrelevans som geopolitisk aktör. I Centraleuropa och Sydamerika har Kjellén på gott och ont hyllats som en teoretiker med en vidare syn på staten som en aktiv, volatil och "levande" kraft, en kraft som utövar *geopolitik*. I den engelskspråkiga världen har Kjellén med några viktiga undantag getts en kort referens som geopolitikens upphovsman. Tyvärr kom hans nybildning efterhand att vantolkas som något i grunden aggressivt, staternas kamp om territorier.

Referenser

- Abrahamsson, Christian, 2013. "On the genealogy of lebensraum", *Geographica Helvetica* 68 (1), s. 37–44.
- Abrahamsson, Christian, 2021. *Radikalkonservatismens rötter: Rudolf Kjellén och 1914 års idéer*. Stockholm: Timbro förlag.
- Alvstam, Claes-Göran, 1992. "Geopolitik – vad är det?", s. 1–25 i Alvstam, Claes-Göran & Falkemark, Gunnar (red.), *Geopolitik – En antologi*. Göteborg: Padrigu Papers.
- Alvstam Claes G. & Lundén, Thomas, 2021. "Sweden's Borders: Kjellén's Contribution to Social Science by Defining and Applying Geopolitics", s. 48–62 i Björk, Ragnar & Lundén, Thomas (red.), *Territory, State and Nation. The Geopolitics of Rudolf Kjellén*. New York & Oxford: Berghahn Books.
- Badura, Peter, 1959. *Die Methoden der neueren allgemeinen Staatslehre*. Erlangen: Palm & Enke.
- Björk, Ragnar, 2021. "Rudolf Kjellén's Great Power Studies. The Editions", s. 63–13 i Björk, Ragnar & Lundén, Thomas (red.), *Territory, State and Nation. The Geopolitics of Rudolf Kjellén*. New York & Oxford: Berghahn Books.
- Björk, Ragnar & Lundén, Thomas (red.), 2021. *Territory, State and Nation. The Geopolitics of Rudolf Kjellén*. New York & Oxford: Berghahn Books.
- Björnsson, Sven, 1950. "Geopolitik", *Svensk Uppslagsbok*, 2: a upplagan, 1947–1955, spalt 530–532.
- Brummer, Hans R.A., 1977. *Friedrich Ratzels politische Geographie und der Staat*. Zürich: ETH (PhD.)
- Cahnman, Werner J., 1942. "Methods of Geopolitics", *Social Forces* 21(2), s. 147–154.

- Dorpalen, Andreas, 1942. *The World of General Haushofer. Geopolitics in Action*. Port Washington, N.Y: Kennikat.
- Dugin, Aleksandr, 2000. *Osnovy geopolitiki*. Moskva: Arktogeya-tsentr.
- Ebeling, Frank, 1994. *Geopolitik. Karl Haushofer und seine Raumwissenschaft 1919–1945*. Berlin: Akademie Verlag.
- Eberhardt, Piotr, 2012. "Podstawy teoretyczne i ideowe geopolityki według Rudolfa Kjelléna", *Przegląd Geograficzny* 84(2), s. 313–332.
- Edström, Bert, Björk, Ragnar & Lundén, Thomas (red.), 2014. *Rudolf Kjellén Geopolitiken och konservatismen*. Stockholm: Hjalmarson och Högberg.
- Falkemark, Gunnar, 1992. "Rudolf Kjellén – den svenska geopolitikens fader", s. 26–44 i Alvstam, Claes-Göran & Falkemark, Gunnar (red.), *Geopolitik – En antologi*. Göteborg: Padrigu Papers.
- Fischer, Eric, 1946. "German Geographical Literature 1940–1945", *Geographical Review* 36(1), s. 92–100.
- Frey, Hans, 1943. "Geographie, Krieg, Geopolitik", *Der Schweizer Geograph* 20(1), s. 3–10.
- Forsberg, Gunnel, 2021. *Gerd Enequist En pionjär i byxkjol*. Stockholm: Langenskiöld.
- Frödin, John, 1945. "Geografi och samhällsforskning. Tankar omkring ett kommittébetänkande", *Ymer* 65(1), s. 19–34.
- Grabowsky, Adolf, 1933. *Raum als Schicksal. Das Problem der Geopolitik*. Berlin: Heymann.
- Grabowsky, Adolf, 1960. *Raum, Staat und Geschichte. Grundlegung der Geopolitik*. Köln, Berlin: Heymann.
- Guzzini, Stefano, 2012. *The Return of Geopolitics in Europe?* Cambridge: Cambridge University Press.
- Haggett, Peter, 1972. *Geography, a modern synthesis*. New York: Harper & Row.
- Haggman [Häggman], Bertil, 1998. "Rudolf Kjellén and modern Swedish geopolitics", *Geopolitics* 3(2), s. 99–112.
- Hatt, Gudmund, 1940. *Kampen om magten: Geopolitiske strejflys*. København: Berlingske Forlag.
- Haushofer, Albrecht, [1944] 1951. *Allgemeine politische Geographie und Geopolitik*. Heidelberg: Vowinkel.
- Haußleiter Otto, 1925. "Rudolf Kjelléns empirische Staatslehre und ihre Wurzeln in politischer Geographie und Staatenkunde", *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 54, s. 157–198.
- Holdar, Sven, 1992. "The ideal State and the Power of Geography", *Political Geography Quarterly* 11(3), s. 307–323.
- Kant, Edgar, 1940. *Förord till Rudolf Kjellén: Riik kui eluvorm*. Tallinn: Kirjastus-Osaühing'Kultuurkoondis', s. 7–11.
- Katajala, Kimmo, 2014. "Finland – the last outpost of Western Civilization? Explaining the Myth and the Metaphor", *Kirchliche Zeitgeschichte/Contemporary Church History* 27(2), s. 299–309.
- Kelly, Phil, 2016. *Classical Geopolitics: A New Analytical Model*, Stanford: Stanford University Press.
- Kelsen, Hans, 1925. *Allgemeine Staatslehre*. Julius Springer, Berlin.
- Kjellén, Rudolf, 1899. "Studier öfver Sveriges politiska gränser", *Ymer* 19(3), s. 283–331.

- Kjellén, Rudolf, 1900. *Inledning till Sveriges geografi. Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola*, No. XIII. Göteborg: Wettergren & Kerber.
- Kjellén, Rudolf, 1915a. *Världskrigets politiska problem*. Stockholm: Bonniers.
- Kjellén, Rudolf, 1915b. *Politiska essayer: studier till dagskrönikan (1907–1913)*. Samling 3, Svensk statsrätt och svensk geopolitik. Stockholm: Geber.
- Kjellén, Rudolf, 1916. *Staten som livsform*. Stockholm: Hugo Geber.
- Kjellén, Rudolf, 1917. *Der Staat als Lebensform*. Leipzig: S. Hirzel Verlag. Översättning Margarethe Langfeldt.
- Kjellén, Rudolf, 1918–19. "Undersökningar till politikens system", *Statsvetenskaplig tidskrift*, 21(2) s. 98–128; 22(2), s. 164–181; 22(3), s. 264–280.
- Kjellén, Rudolf, 1920. *Stormakterna och världskrisen*. Stockholm: Hugo Geber.
- Kjellén, Rudolf, 1921. *Die Großmächte und die Weltkrise*. Zweite Auflage. Leipzig und Berlin: B.G. Teubner.
- Kjellén, Rudolf, 1924. *Der Staat als Lebensform* 1924 Berlin: Kurt Vowinckel Verlag. Översättning Julius Sandmeier.
- Kjellén-Haushofer, 1930. *Die Grossmächte vor und nach dem Weltkriege. Dreiundzwanzigste Auflage der Grossmächte Rudolf Kjelléns*. Zweite Auflage der Neubearbeitung. Herausgegeben von Dr. Karl Haushofer. Leipzig und Berlin: B.G. Teubner.
- Klinge, Matti, 1988. *Från lojalism till rysshät*. Ekenäs: Ordfront.
- Kost, Klaus, 1988. *Die Einflüsse der Geopolitik auf Forschung und Theorie der Politischen Geographie von ihren Anfängen bis 1945*. Bonn: Bonner Geographische Abhandlungen, Heft 76.
- Kristof, Ladis, 1960. "The Origins and Evolution of Geopolitics", *Journal of Conflict Resolution* 4(1), s. 15–51.
- Lacoste Yves, 2012. "La géographie, la géopolitique et le raisonnement géographique", 16, *Hérodote, revue de géographie et de géopolitique* 146–147(3–4 trimestre), s. 14–44.
- Lewin, Barbro, 2013. *Johan Skytte och de skytteanska professorerna*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis 100.
- Lundén, Thomas, 1973. *Individens rumsliga beteende i ett gränsområde*. Akademisk avhandling. Kulturgeografiska institutionen, SU, Meddelande B 26. Stockholm: Sundt..
- Lundén, Thomas, 2021. "Kjellén's Legacy: A Story of Divergent Interpretations", s. 250–289 i Björk, Ragnar & Lundén, Thomas (red.), *Territory, State and Nation. The Geopolitics of Rudolf Kjellén*. New York & Oxford: Berghahn Books.
- Lundén, Thomas, 2022. "The geopolitics of territorial relativity. Poland seen by Rudolf Kjellén", *Miscellanea Geographica* 26(3), s. 149–153.
- Lundén, Thomas, 2023. "Swedish geography and the time spirit 1933–45: Resistance, subordination, or tergiversation?", *Geografiska Notiser* 81(1), s. 16–34.
- Marklund, Carl, 2014. "Stor är stark, men liten är listig. Kjelléns baltiska program och geopolitikens lärdomar för en perifer 'mellanstat'", s. 180–202 i Edström, Bert, Björk, Ragnar & Lundén, Thomas (red.), *Rudolf Kjellén Geopolitiken och konservatismen*. Stockholm: Hjalmarson och Högberg.
- Marklund, Carl, 2021. "The small game in the shadow of the great game: Kjellénian biopolitics between Conservatism and Realism", s. 197–211 i Björk, Ragnar & Lundén, Thomas (red.), *Territory, State and Nation. The Geopolitics of Rudolf Kjellén*. New York & Oxford: Berghahn Books.

- Nordlund, Christer, 2001. *Det upphöjda landet. Vetenskapen, landhöjningsfrågan och kartläggningen av Sveriges förflutna, 1860–1930*. Umeå: Skytteanska samfundet.
- Numelin, Ragnar, 1927. *Politisk geografi*. Helsingfors: Söderströms.
- Nyyssönen, Jukka, 2017. "Väinö Tanner and the idea of Fennoscandia – building planetary zones of contact", s. 311–324 i Alenius, Kari & Enbuske, Matti (red.), *The Barents and the Baltic Sea region: Contacts, Influences and Social Change*, Rovaniemi: Studia Historica Septentrionalia, 77.
- Parker, Geoffrey, 1998. *Geopolitics Past, Present and Future*. London and Washington: Pinter.
- Puri, M. M., 1990. *Afro-Asian Geopolitics*, International Seminar funded by University Grants Commission (in association with the Society for the Study Of Geopolitics), 4–11 April 1990, Chandigarh, India.
- Ratzel, Friedrich, 1897. *Politische Geographie*. München und Leipzig: R. Oldenbourg.
- Rivarola Puntigliano, Andrés, 2021. "Rudolf Kjellén's intellectual impact in Latin America", s. 231–249 i Björk, Ragnar & Lundén, Thomas (red.), *Territory, State and Nation. The Geopolitics of Rudolf Kjellén*. New York & Oxford: Berghahn Books.
- Roitto, Matti, Karonen, Petri & Ojala, Jari, 2018. "Geopolitik och identitet 1890–1930", s. 99–150 i Meinander, Henrik, Karonen, Petri & Östberg Kjell (red.), *Demokratins drivkraft. Kontext och särdrag i Finlands och Sveriges demokratier 1890–2020*. Stockholm: Appell förlag.
- Spang, Christian W., 2013. *Karl Haushofer und Japan: die Rezeption seiner geopolitischen Theorien in der deutschen und japanischen Politik*. München: Iudicium.
- Sprengel, Rainer, 1996. *Kritik der Geopolitik. Ein deutscher Diskurs 1914–1944*. Berlin: Akademie Verlag.
- Stoakes, Geoffrey, 1986. *Hitler and the quest for world dominion*. Leamington Spa, Hamburg & New York: Berg.
- Sundbeck, Carl, 1924. *Självtagen diplomati: upplevelser och minnen från händelserika år i Polen, Balticum, Finland, Karelen samt – Stockholm och Uppsala*. Göteborg: Västra Sverige.
- Thermaenius, Edvard, 1937. "Geopolitik och politisk geografi", *Statsvetenskaplig tidskrift* 40(4), s. 212–250, 281–328.
- Thermaenius, Edvard, 1938. "Geopolitics and Political Geography", *Baltic and Scandinavian Countries* 4(2), s. 165–77.
- Thermaenius, Edvard, 1942. "Arvet efter Kjellén", *Svenska Dagbladet*, 7 december, 1942, s. 13–14.
- Tunander, Ola, 2008. "Geopolitics of the North, Geopolitik of the weak: A post-cold war return to Rudolf Kjellén", *Cooperation and Conflict* 43(2), s. 164–84.
- Tunander, Ola, 2014. "Diskurs, identitet och territorialitet. Kjelléns tankar om ett europeiskt statsförbund", s. 203–223 i Edström, Bert, Ragnar Björk, Thomas Lundén (red.), *Rudolf Kjellén Geopolitiken och konservatismen*. Stockholm: Hjalmarson och Högberg.
- Tunander, Ola, 2021. "Discourse, identity and territoriality. Kjellén's thinking about a European federation of states", s. 212–230 i Björk, Ragnar & Lundén, Thomas (red.), *Territory, State and Nation. The Geopolitics of Rudolf Kjellén*. New York & Oxford: Berghahn Books.
- Wällgren, Ingrid, 2017. "Kampen för tillvaron. Rudolf Kjellén och geopolitikens rötter", s. 95–108 i Hessérus, Mattias & Luthersson, Peter (red.), *Geopolitik 13 Försök*. Stockholm: Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse.